

Tanıtım - Değerlendirme / Reviews

Çakır, M. (2015). *İnternette gösteri ve gözetim: eleştirel bir okuma*, Ankara: Ütopya Yayınevi. 448 s. ISBN 9786055580858

Book Review

Exhibition and Surveillance on the Internet: a critical reading

The internet, new media, and social media environments should not be assessed only in terms of conveniences and opportunities that offer within the framework of technology. Along with the positive properties of these environments, there also exist negative aspects of carrying risks, and that may lead to problems. Despite the positive properties such as interaction, sharing, speed, flexibility and convenience, that might also be approached as a global network allowing negativities such as displaying, surveillance, inspection, and profiling. The

negativities as mentioned earlier might lead to unrecoverable scientific, socio-economic, psychosocial, social and other consequences. The book "Exhibition and Surveillance on the Internet: a critical reading" by Mukadder Çakır is a thought-provoking book which brings many significant approaches to the internet environment and its tools in a critical context.

İnternet, yeni medya, sosyal medya ve ilişkili tüm yeni teknolojiler, ortaya çıktıkları andan bu yana genellikle coşku ve heyecanla karşılanmış; hem bilim çevrelerinde hem de gündelik yaşamda daha çok sundukları olanak ve kolaylıklar ile anılmış ve anılmaktadırlar. Modernite'nin göstergeleri sayılan bu yenilikler, onlara karşı direnen ya da uzak duranları ise çağırdığı olmakla sınıflandırmıştır. İnternet ve ilişkili teknolojilerin, zaman, mekân ve biçime ilişkin sınırlılıkları ortadan kaldırdığı, hız ve kolaylığı getirdiği, etkileşim ve paylaşımı yayarak, yerel olanla küresel olanı birleştiren bir ortak platform geliştirdikleri doğrudur. Söz konusu platform, kütüphane, bilgi ve belge merkezlerine de yeni ufuklar açmıştır. Bununla beraber tüm bu olumlamacı yaklaşımların yanında bu ortam ve olanakların arka planlarında dikkate değer büyüklükte sorun ve riskler de yer almaktadır. Mukadder Çakır, *İnternette Gösteri ve Gözetim: Eleştirel Bir Okuma* adlı yapıtı ile sadece mesleki alanlarda değil günlük yaşamımızda da vazgeçilmezlerimiz durumuna gelen İnternet ve Sosyal Medya'nın, dâhil olan tüm kişi, kurum ve kuruluşları içine alan karmaşık ağının arka yüzüne ilişkin farkındalık oluşturan bir niteliktedir.

Kitap, "İnternet", "Gösteri ve Kültür", "İnternette Gösteri", "Eski Toplumlardan Moderniteye Tarihsel Süreçte Gözetim" ve "İnternet ve Yeni Gözetim Ortamı" başlıkları altında beş bölüm ile "Sonuç" bölümünden oluşmaktadır.

"İnternet" başlıklı ilk bölümde, tarihe damga vuran iki devrimden söz edilir. Biri Gutenberg'in diğeri ise internet teknolojisinin yol açtığı devrimdir. Basımın gelişmesi yazının ilk defa taşınabilir bir sistemle çalışmasına aracı olurken insanlık tarihine önemli bir adım biçiminde geçmiştir. İnternet ve ilişkili teknolojiler ise çok daha fazla sayıda insanın daha ucuz ve daha kısa

sürelerde enformasyon süreçlerine dâhil olmasını sağlamış, okuryazarlık, tarihte daha önce hiç görülmediği oranda yayılmış ve öğrenme genişlemiştir. Ancak bu gelişme beraberinde önemli sorunları da getirmiştir. İnternet ve sunduğu ortam ile olanaklar yoğun olarak üzerinde tartışılan bir konu olmuş; olumlamaçı bakanlar gibi eleştirel yaklaşanlar da olmuştur. İnternete olumlamaçı bakanlar onun en çok etkileşim olanaklarını getirdiği ve bu yönü ile geleneksel medyayı aştığı, bilgi ve haber paylaşımını ayırım yapmaksızın tüm topluma yaydığı üzerinde durmaktadır. Ancak internet yalnızca teknolojik boyutu ile ele alınmamalıdır çünkü algılama, tüketim ve paylaşım biçimleri ile beraber bütün sosyal, ekonomik, politik ve kültürel ilişkileri de etkilemiştir. İnternetin yol açtığı pek çok değişime karşın toplumdaki güç ilişkilerini neredeyse hiç değiştirmedeği gözlenmektedir. Özgürlüğü geliştirdiği iddia edilen internet bir o kadar da özgürlükçüleri tuzağa düşürme aracına dönmemiş midir? Bu tuzağın en güçlü aracı ise gösteri ve gözetime izin veren yapısıdır. İnternete olumlamaçı bakanlardan Clark Shirky, eski yazıcıların yok olması gibi internetten sonra yayıncılığın da yok olacağı kehanetinde bulunur çünkü ona göre küresel yayıncılık ucuz, kolay, hızlı ve bolluk içindedir. Bununla beraber Shirky, bazı yönleri ile çöplüğe benzeyen bu ortamda bir iğne bulmanın zorlukları konusunu dikkate almamaktadır. Diğer yandan, internete eleştirel bakanlar, internet etkileşiminin gerçek anlamda bir katılımı sağlamadığı, gösteri ve gözetimi kanıksatacak oranda yaydığı görüşündedirler. Hatta bu ortam, çeşitli biçimlerde nefret söylemleri ile art niyetli amaçların kullanımına uygun bir zemini getirmiştir. İnternetin anonim olma özelliği, öteki ile kurulan ilişkide asimetriyi ortaya çıkarmakta, herhangi bir bilgi ya da haberi paylaşan kişinin paylaştığı haber ya da bilgi onun denetiminden çıkabilmekte ve belki de bedeli ağır sonuçlara yol açabilmektedir. İnternete, bir yandan demokratik olma niteliği atfedilirken bir yandan da kendi elitini oluşturan veri tabanları bunun tam tersini düşündürmektedir. Dünyada geliştirilen bilginin büyük kısmını kendi bünyelerinde toplayan veri tabanları Çakır'ın aktarımı ile Baumer'in dile getirdiği gibi aynı zamanda bir ayıklama, ayırma ve dışlama araçlarıdır. Kabul edilenlere siber mekân sunan, edilmeyenleri pasaportsuz bırakan ve kendi alanlarına giriş izni vermeyen, izin verdiklerinden ise gerekli ücretleri alan ortamlardır. Bentham'ın Panoptikon'¹ una benzer biçimde gözetimi getiren bu atmosfer panoptikon'dan farklı biçimde tutsakları yerine bağlamaz; onların gezmelerine izin verir ama gezilecek alanları ve gezinme amaçlarını da kendisi belirler. Sonuç olarak, yazar, internetin etkileşim, ifade özgürlüğü, paylaşım, esneklik, açıklık, bilgiye kolay erişim, toplanmayı kolaylaştırma gibi özellikleri taşımasının yanı sıra teşhircilik, gösteri, röntgencilik, fişleme, denetim ve gözetimi de kolaylaştıran bir küresel ağ olduğuna; interneti tüm bu paradoksal yönleri ile değerlendirmek gerektiğine işaret etmektedir.

“Gösteri ve Kültür” başlıklı ikinci bölümde, “gösteri” ve “gözetim” kuramlarına dikkat çekilmektedir. Michel Foucault, suç, suçlu, ceza, hapishane, şiddet, disiplin gibi konularda önemli saptamalar yaparak iktidarın bir aracı biçiminde kullanılan gözetim'in kurumsal ve toplumsal yapı ile süreçleri nasıl biçimlendirdiğinden söz etmiştir. Foucault kuramında gözetim öne çıkarken, Guy Debord ve birçok diğer kuramcı da gösteri'nin yoğun kullanımına dikkati çekmiştir. Debord'a göre gösterinin dili hâkim olan üretim biçiminin işaretlerinden oluşur. Gösterinin söylemi, tamamen gizli olanın yanı sıra kendisine uygun olmayanı da susturur. Gösterdiği her şeyi bağlamından, geçmişinden, amaçlarından ve sonuçlarından soyutlar. Gösterinin aktörü otoritedir. Gösterinin pasif izleyicisi ise uyuşturucu almış birinin tembelliğini yaşamaktadır. Çakır'ın, gösterinin kültürel anlamdaki tarihsel serüvenine ilişkin anlattıklarında işaret ettiği ortak yaşam biçimleri ile kültürel yapılara bakıldığında bugün de bize yabancı olmayan iktidarın gücü görülür. Avrupa'yı yüzlerce yıl saran cadı avları, aforoz etmeler, topluluk önünde idam ve cezalandırmalar, korku salma, hiçbir eleştiri ve karşı duruşa izin vermeme

¹ 1791 yılında Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından teklif edilen “Panopticon” modeli, mimari yapısı tamamen hükümlü ve tutukluların sürekli biçimde gözetimini sağlayacak biçimde tasarlanmış bir modeldir. Yunanca bir kavram olan panopticon, “göz önündeki yer” anlamına gelir. Mimari olarak dış sınıırın etrafına yapılmış hücrelerle beraber daire şeklinde olup merkezde bir gözetleme kulesi vardır. Her hücreye, biri gözetleme kulesini, diğeri de dışarıyı gören iki pencere yerleştirilmiştir. Böylece, merkez kuledeki tek bir görevlinin her bir hücreye birer birer kapatılmış olan kişilerin silüetlerini arkadan gelen ışık aracılığıyla görmesi sağlanmaktadır (Strub, 1989, s. 40; Aytac, 2005, s. 339).

anlayışları, iktidarın gücünün uzantısıdır. Gösteri, ortaçağdan bu yana dönüşen modern kent yaşamında her alana, mekâna, bireylerin davranışlarına ve yaşam biçimlerine yansımıştır. Kentliler bu gösteride hem oyuncu hem de izleyicidirler. Gösteriye hizmet eden moda, eskiyi arkaik, çağdışı ve kötücül ilan ederken, bir yandan da aynı eskiyi antika olarak pazara sürüp kutsayabilmektedir. Gösteri içsel tutarlılıktan yoksundur ve kendisi ile çelişik yaşar. Gösterinin temelinde yatan şey iktidarın uzmanlaşmasıdır. Çakır, günümüzün kültürel işleyişinin yalnız gösteri ya da yalnız gözetim ile değil, her ikisinin varlığı ile beraber açıklanabileceğinden söz eder. Çağımızda gösteri, gözetim ile birleşerek yaşamımızın her alanına sızmış; geleneksel medyanın hazırladığı bu duruma internet ve gelişmiş teknolojiler çok daha uygun bir zemin hazırlamıştır. Sanat ve felsefe ile uğraşmak ise bu süreçlere mesafeli bakarak dışta görüleni aralamanın ve eleştirel perspektif geliştirmenin bir yolu olabilir.

“İnternette Gösteri” başlıklı üçüncü bölümde, internetin her ne kadar anonimliği, etkileşim ve paylaşma açıklığı, toplanma özgürlüğüne kolaylık sağladığı söz konusu olsa da temel belirleyenin sosyal olarak başat olan ekonomik ve politik yapı olduğundan söz edilir. Belli bir toplumsal işleyiş formuna doğduğu için kendisinden önceki – ki bu geleneksel medyadır- yayın ortam ve anlayışlarından bağımsız olamaz. İnternette önce yaygın olan ana akım kitle iletişim araçlarının en karakteristik özelliği, kitle kültürü ve popüler kültür niteliği taşıyan ürünlerin, eğlenceye dayalı yayıncılığın, tarihsizleştirici ve belleksizleştirici haber anlayışının, magazinden beslenen yaşam algılarının yaygınlığı ve yoğunluğudur. İnternetin geleneksel medyadan devraldığı gösteri mantığı da bunlara dayanır. Yaşamını, gittiği mekânları fotoğraflarla ve selfie çekimleri ile görüntülenmenin gerçek deneyimlerin önüne geçtiği, neredeyse yaşamın fotoğraflarla görüntülenme amacına dönüştüğü ortamlar olarak sosyal medya, gösteri ve gözetleme kültürünün en yaygın olduğu alanlardandır. Bu alanlar çoğu kez asıl gerçekliklerin ve yaşamların değil; yalanların aracısıdır. Çakır’ın dikkati çektiği en dramatik nokta ise terör olayları, sürekli savaş atmosferi ve çatışmalardan beslenen gösterilerin izleyiciler üzerinde yarattığı duyarsızlaşma, kanıksama, yok sayma ve sıradanlaştırma etkileridir ki yazar bu konunun özel olarak incelenmeyi hak ettiğini belirtir. 1960’larda Vietnamlı bir çocuğun tek bir kare fotoğrafını görünce sokakları inleyen insanlar acaba tarihe mi karışmıştır? Ya da Yaşar Kemal’in dediği gibi o güzel insanlar o güzel atlara binip gitmişler midir? İnternet, geleneksel medyadan devraldıkları ile küresel medyada özellikle küresel şirketlerin meta, reklam ve tüketim gösterileri, küresel kitle kültürü ve küresel popüler kültür formları, ıstırapın, acının ve şiddetin gösterileri ile televizyonun bile etkisini gerilerde bırakmak üzeredir. Çok açık görünen olgu, yeni siber gösterilerde nesnenin artan gücü ve öznenin gözden düşüşüdür. Bir diğer paradigma da gerçek ile gerçek olmayan dünya (internet) arasındaki ayrımın yok olması; doyumların, tüketme ve bilgi edinme hazzının internette yaşanması ve bunun bağımlılığa dönüşmesidir. İktisat yani ekonomi insanlara boyun eğdirmekte; gösteri de kendine bağımlı kılmaktadır. Yazar, gösteri karşısında alınabilecek en iyi tutumun kuşku duymak ve tartışmak olduğunu ileri sürer. Gösteri ancak bu şekilde çözümlenip aşılacaktır.

“Eski Toplumlardan Moderniteye Tarihsel Süreçte Gözetim” başlıklı dördüncü bölümde yazar suç, suçlu, ceza ya da hapisane gibi kavramların olmadığı, üretim ve çalışma koşulları içinde artık değerlin gerçekleşmediği, sınıfsal bölünmenin ortaya çıkmadığı yabancı toplumlarda birilerinin diğerlerini gözetlemesi ya da denetlemesinin de söz konusu edilemeyeceğine işaret eder. İnsanın insanı gözetlemesi özellikle köle sahiplerinin çalıştırdıkları köleleri denetim altında tutma gereksiniminden doğmuş olmalıdır. Kısacası gözetim, özel mülkiyetin başlaması, sınıflı toplumun gelişmesi, köleliğin yaygınlaşması ve ilerleyen süreçlerde devletlerin oluşumu ile yer almaya başlamıştır. Ortaçağ toplumlarında dini kurumlar en güçlü disiplin ve gözetim kurumları olmuştur. Modern toplumlarda profesyonelleşecek olan disiplin ve gözetim yöntemlerinin ilk uygulamaları arkaik toplumlarda başlamış ve tarihsel süreç içinde giderek detaylanmış, profesyonelleşmiş ve kurumsallaşmıştır. Ortak olan durum, disiplinin öncelikle ve en çok askerler daha sonra da çalışanlar üzerinde uygulanmasıdır. Bunu, suçlananlar ve eğitim kurumları aracılığıyla öğrenciler izlemektedir. Kısacası gözetleyenler ve gözetlenenler tarihte de günümüzde de vardır. Değişen şey, kurumlar,

teknikler ve yöntemlerdir. Eski toplumlara göre çok daha rasyonel ve organize olan modern burjuva kapitalizmi gözetim tekniklerini alabildiğine genişletmiştir. Üretim süreci karmaşıklıklaştıkça gözetim de zorlaşmış, endüstriyel üretim, özel mülkiyet ve kar sistemi kaçınılmaz olarak gözetimin yeni modellerini üretmiştir. Gözetim, üretim sürecinin doğal bir parçası durumuna gelmiş, ekonomik bir belirleyiciye dönüşmüştür. Fordist sistemde çalışma bunun en somut örneğidir: bu sistemde çalışma sürekli akan ve dolaşan belli bir bant sistemine endekslidir. Her işçi bu mekanizma içinde yalnız kendine düşen görevi yapmaktadır. Burada işçinin fazladan bir değer üretmesi ya da girişimciliği de söz konusu olamaz; bant işçiyi denetlemektedir. C. Chaplin'in "Modern Zamanlar" adlı filmi bu sisteme ironik ve trajikomik sorgulamalar getirmektedir. Foucault'un yalnız hapisane değil hastane, okul ve pek çok kurumda hâkim olduğunu düşündüğü iktidarın gözetim olgusu, Foucault'tan sonra doğan İnternet ile daha akışkan ve yaygın bir boyuta taşınmıştır. Bu gözetim biçimi George Orwell'in 1984 kitabındaki gözetime daha çok benzemektedir. Sokaklar, caddeler, alanlar, resmi binalar, özel kurumlar, fabrikalar, okullar, hastaneler ve her türlü mekân, hatta evlerin içleri dahi bu kitapta betimlenen tabloyu andırır biçimde gözetim altındadır. Güvenliğin abartılı bir sendroma dönüşmesi ise gözetim toplumuna dönüşmeyi hızlandırmıştır.

"İnternet ve Yeni Gözetim Ortamı" başlıklı beşinci bölümde yazar bizlerin Orwell'in kitabına benzeyen ya da benzemeyen özelliklerle beraber bir gözetim toplumunda yaşadığımızı vurgular. Gözetim, belirli grupların diğer belirli grupların davranışlarını önleme amacıyla verileri toplama, biriktirme, analiz etme, içine işleme, değerlendirme ve kullanma yollarını uyguladığı; potansiyel olarak fiziksel, ideolojik ya da yapısal şiddeti içeren, insanları belirli davranışlara yöneltmeye çalışan bir süreçtir. Bu etki birilerini güçlendirirken diğerlerini zayıf düşürmektedir. Kredi kartı, cep telefonu, internet, sosyal medya ya da arama motorlarını kullanan her birimiz bu gözetlemenin nesnesi oluruz. Gözetim sorununun, hukuk, otorite, özgürlük vb. sorunlarla birlikte eleştirel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Enformasyon, gözetimden daha genel bir kavram olmakla beraber gözetim, enformasyon toplama, biriktirme, analiz etme, değerlendirme ve kullanmanın özel bir türüdür. Potansiyel ve güncel olarak zarar, yıkım, şiddet, orantısız güç ilişkileri, denetleme, çarpıtma, baskın gelme ve disipline etme gücünü taşır. Belirli birey ve grupların ayrıcalık ve gücünü diğerlerinin karşısında çoğaltıp ayrıştıran gözetim, rekabet mantığı üzerinde yükselir. Verileri toplayan, saklayan, eşleştiren, geri getiren, işleyen, pazarlayan ve dolaşıma sokan bilgisayarlar günümüzde en önemli gözetleme araçlarıdır. Zararsız görünümlü teknolojik gözetim, bizim tüm bilgilerimizi, bizim irademiz dışında ve haberimiz olmadan yaymakta, paylaşmakta ve kullanmaktadır. NSA'nın casus yazılımlar aracılığı ile çeşitli ülkelerden edindiği istihbarat, veri madenciliği yoluyla halkı izlemek üzere İngiliz hükümeti tarafından yapılan büyük yatırımlar, reklam amaçlı "davranışsal hedefleme" veri bankası oluşturan Phorm adlı şirket ve benzeri yapılanmalar gözetlemenin boyutunu; internet çağında gizlilik konusunun sorunsala dönüşünü göstermektedir. Bilgi toplumu, ulus devleti bilgiye karşı daha duyarlı duruma getirmiş, ulus devlet, e-devlete dönüşmüş, kamusal yönetim anlayışı değişmiştir. Bürokratik işlemlerde şeffaflık, hesap verebilirlik ve kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi gerekçeleri ortaya çıkardıkları sorunlar bağlamında eleştirel bir süzgeçten geçirilerek analiz edilmelidir. Neoliberalizm, ticarileştirilecek şeylerin sınırlarını genişletmiş, aslında ticari olarak üretilmeyen şeylere bile fiyat biçilmiştir. Yazara göre, günümüzdeki gözetim süreçleri, üç temel kavramla en iyi biçimde tanımlanabilir. Bunlar, "panoptikon", "superpanoptikon" ve "sinoptikon" dur. Tarihsel olarak daha eskiye dayanan panoptikon, görülmeden görme ancak gözetlendiğini bilme ilişkisi ile açıklanabilirken, superpanoptikon, bunun çok daha genişlemiş halini temsil eder. Bilgisayarlar ve her alana yerleştirilen kameralar ile artık bütün toplum bireyleri gözetimin nesnesidir. Süperpanoptikon'da hem az çoğu hem de çok çoğu ve azı da izlemektedir. Sinoptikon ise çoğunluğun azınlığı izlemesini içerir ve temel olarak radyo ve televizyonu odak alır. Özellikle savunma gerekçesi, gözetimi sürekli biçimde meşrulaştırmakta, şiddet, disiplin ve denetimin mutlak şartına dönüşmektedir. Virilio, bu sistemi "globalitarizm" (global totalitarizm) diye adlandırır. Klasik eski totaliter sistemde sınırlar devrede iken bu yeni medyatik totaliter sistemde tüm gezegene hükmetme süreçleri söz konusudur. Güvenlik gereksinimi

(gerekçelendirmesi) bir yandan da demokrasiyi tehdit etmektedir. Snowden ve Wikileaks, ortaya çıkarttıkları belgelerle, Amerikan istihbarat örgütlerinin bu bağlamda sırlarını açığa vurmuştur.

Kitabın “**Sonuç**” bölümünde yazar bu kitabın sorunsalının interneti Debordian anlamda gösteri ve gözetim kavramları çerçevesinde irdelemek olduğuna vurgu yapar. İnternet, küreselleşmiş bir kapitalizm çerçevesinde, müşteri ve tüketim kültürünü temel alan, eğlenceyi bir yaşam biçimi olarak öneren bir sosyal ortamda Debordian anlamdaki gösteri karakteri ile ve ayrıca yine küresel kapitalizmde müşteri ve tüketim verilerini en ince ayrıntısı ile elde etmekle başlayan, güvenlik saplantısıyla artan ve mahremiyeti ayaklar altına alan gözetim karakteri ile değerlendirilmektedir. İnternet aynı zamanda şiddetin, zulmün ve acının gösteri olarak üretildiği, kanıksatıldığı bir mecraya dönmüştür. İnternet ve ilişkili teknolojilerin gelişme hızı, hukuk, etik ve ilişkili mekanizmaların hazırlıksız yakalandığı süreçleri ortaya koymuştur. Tüm bu süreçlerin eleştirel bir perspektiften geçirilmesi, gerekli önlemlerin alınması önemlidir.

Çakır’ın kitabı, internet, yeni medya ve sosyal medya ile sundukları olanak ve araçlara ilişkin tüm disiplin alanlarında yeni sorgulamalara yol açacak önemli ayrıntıları gündeme taşımaktadır. Tüm bu teknoloji ortamları, sundukları olanak ve kolaylıkların yanında, anılan sorunları ile insan hakları, eşitlik, demokrasi, hukuk, sosyoloji ve psikoloji gibi pek çok alanlarda dikkatle ele alınmalıdır. Bilgi ile insanı doğru ve etkin biçimde buluşturma misyonu olan Bilgi ve Belge Yönetimi alanında da internet ortamının arka planında yer alan bu risk ve sakıncalar ile giderilmelerine ilişkin çözüm yolları, araştırılması gereken yaşamsal konulardır.

Kaynakça

- Aytaç, Ö. (2005): Modern bürokrasiler ve yabancılaşma ethosu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 319-348.
- Strub, H. (1989). The theory of panoptical control: Bentham's panopticon and Orwell's Nineteen Eighty-Four. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 25(1): 40-59.

Yrd. Doç. Dr. Güler Demir
Kastamonu Üniversitesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
gulerdemir@kastamonu.edu.tr
gulerdemir2009@gmail.com